

AVNÎ DİVANI'NDA EDEBÎ HİKÂYELER

Şahmeran BALTACIOĞLU*

Özet

Osmanlı Devleti'nin yedinci padişahı Fâtih Sultan Mehmed, harp ve siyaset alanlarının dâhiyâne bir devlet adamı; kültür ve sanatın büyük bir hâmisî; kaynaklarda on dil bildiği belirtilen; XV.asır Osmanlı Türkçesini maharetle kullanan bir şahsiyettir. Bir "Fâtih" ve "Avnî" olarak çağının bütün siyasî ve sosyal olaylarına icraat ve sorumluluk görevi taşıyan bu cihan padişahı şiirlerinde geçen konu, duygu, düşünce, kavram ve varlık tabakaları arasında yer alan edebî hikâyeler bu incelememizde ele aldığımız bir konu olmuştur. Gerekli tasnifleri yapılarak her biri tek tek belirlenip işlenmiştir. Şair Avnî'nin kültür, sanat, edebî, estetik anlayışı ve duyarlığı böylece ortaya çıkmış olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fâtih Sultan Mehmed, Şair Avnî, İlâhî Aşk, Edebî Zevk, Osmanlı.

LITERARY STORIES IN THE COLLECTED POEMS OF AVNİ

Abstract

Sultan Mehmet the Conquerer, the seventh Sultan of the Ottoman State, was a genius statesman in the fields of war and politics. Speaking ten languages and being quite talented in using 15th century Ottoman Turkish, He was the patron of culture and art. Sultan Mehmet the Conquerer, as a ruler and poet known as *Avni*, was interested in all of the political and social issues of his age. His stories, in the form of poems, depicted the common issues, feelings, and ideas of his era. This article presents an analysis of those stories which are all sorted by their

---

* Okutman Dr., İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölümü

contents. This work will serve to reveal the literary, aesthetic, cultural aspects of the poet *Avni*, namely Sultan Mehmet the Conquerer.

Key words: Sultan Mehmet the Conquerer, Poet Avni, Divine Love, Literary pleasure, Ottoman

Bir medeniyetin oluşumunda, onun yapı taşlarının yerleşiminde en önemli pay sahibi o medeniyetin mensuplarınca yazılmış olan eserlerdir. Kitaplar, hele hele klâsik hâline gelmiş, belli bazı kademe ve sınıfların aşılması için okunmadan geçilmesi mümkün olmayan kitaplar, kültürün ve eğitimin yayılmasında, benimsenmesinde ve insanların kullandığı en basit eşyalarına kadar işlenmesinde tam bir lokomotifir. Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye'sinde Faiz Bey'in okuduğu klâsik anlamda eserler, bir milletin kültür kaynaklarını oluşturması, mensuplarını oradan beslemesi bakımından önemli bir noktadır.

Avnî'nin Divanı'nda da adı geçen bazı kitap isimleri ile klâsik edebiyatımızın önemli bazı edebî hikâyeleri, devrin kültür kaynakları olması, devrin anlayışını ve fikriyatını ele vermesi yönüyle kayda değerdir. Avnî, şiirlerinde bazen doğrudan doğruya bazen de kapalı bir şekilde atıflarda ve telmihlerde bulunarak üzerinde durduğu veya yerine göre kullandığı klâsik edebiyatın ortak kültür anlayışı içinde yer alan önemli bazı edebî hikâyeleri dile getirmektedir.

Avnî'nin şiirlerinde adı geçen hikâyeleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

A. Edebî Eserler

I) Aşk Hikâyeleri

a) Kahramanları İnsan Olan Aşk Hikâyeleri

1) Leylâ vü Mecnûn

2) Ferhâd u Şîrîn

3) Şâh u Gedâ

b) Sembolik Aşk Hikâyeleri

1) Gül ü Bülbül

2) Şem' ü Pervâne

II) Dinî-Kahramanlık Hikâyeleri

1) Kıssa-i Hamza

III) İdealist Didaktik Hikâyeler

1) Gülistan

Şair Avnî, klâsik aşk hikâyelerini otuz iki şiirde otuz iki defa kullanmaktadır.

Şimdi bu eserler ve hikâyelerle ilgili hususlar ile bunların Avnî'nin şiirindeki kullanım biçimlerini inceleyelim:

I) Aşk Hikâyeleri

a. Kahramanları İnsan Olan Aşk Hikâyeleri

LEYLÂ VÜ MECNÛN

“Leylâ vü Mecnûn” İslâmî edebiyatın ortak konularından olup genelde beşerî aşktan ilâhî aşka yükselen bir aşk macerasının hikâyesidir. Menşei Arap edebiyatına dayanan bu hikâyenin¹ olayların etrafında döndüğü “Leylâ” ile “Mecnûn” adlı iki meşhur kahramanı vardır.

Arap halkı arasında anlatılan bir hikâyenin edebî bir konu hâline getirilerek Ebu'l-fereci'l-İsfahanî (?-967) ve Halid b. Kulsüm, Ebu Bekri'l-Valibî (*Divan-ı Mecnûn ve Leylâ*), Şemsüddin Ali b.Tulunlu's-Salihî gibi yazarlarca bu hikâyeye dağınık bir şekilde eserlerde yer verilerek işlenmiştir.

İran edebiyatında Genceli Nizâmî (?-1204) tarafından bu hikâye, mesnevi tarzıyla bir bütünlük kompozisyonu içinde ilk defa (*Leylî vü Mecnûn*, 1188) işlenmiş ve “Hamse”sinde ona yer verilmiştir. İran edebiyatında ayrıca Husrev-i Dihlevî (?-1325), Kâtibî (?-1436), Câmî (?-1493), Mektebî (?-1512), Derviş Eşref (15.yy), Misâl-i Kâşânî (15.yy) ve Süheylî (?-1502) gibi² şairler aynı konuyu ele alıp işledikleri halde hiçbiri Genceli Nizamî kadar başarılı olamamıştır. Genceli Nizamî'nin *Leylî ve Mecnûn* mesnevisi Ali Nihad Tarlan³ (Ank.1943) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Türk edebiyatında ilk defa bu hikâyeyi 15.yy.da şair Şâhidî yazmış, sonra Ali Şir Nevâyî (?-1501), Hamdullah Hamdî (?-1508), Ahmed Rızvan (15.-16.yy), Bihiştî (16.yy), Kadîmî (16.yy), Celilî (?-1569), Sevdâyî (16.yy), Fuzûlî (?-1556) Kul Ata Azerî (16.yy), Türkmen Şairi Andelib ile Azerî Şairi Nâkâm (16.yy) gibi otuzdan fazla Türk şairi *Leyla vü Mecnûn* mesnevisi yazmıştır. Bunların çoğu, Genceli Nizamî'nin etkisinde kalmış ve onu aşamamıştır. Ama Çağatay şairi Ali Şir Nevâyî'nin, Azerî Şairi Fuzûlî'nin ve Osmanlı Şairi Hamdullah Hamdî'nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi mükemmeldir. Hele Fuzûlî'ninki bu sahada zirve olup şaheserdir. O, aşkın duygu ve ıztıraplarıyla sevginin en yüksek ve sonsuz tatminsizliğini bir lirizm içinde vermektedir. Bu eser, muhtelif araştırmacılar tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiş (meselâ V.M.Kocatürk, 1943; N.Yesirgil, 1958; H.Ayan, 1981) ve Almanca, Rusça,

¹ Türkiye Gazetesi, *Yeni Rehber Ansiklopedisi* (TG-YRA), C.13, İstanbul, 1994, s.49

İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yay. İstanbul, 1998, s.256

Ali Nihad Tarlan, *İslâm Edebiyatında Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Doktora Tezi, No:1, 1922

Ermenice gibi dillere de tercüme edilmiştir. Agah Sırrı Levent, bu hikâye üzerinde iyi bir araştırma⁴ yapmış ve bu hikâyenin bu güne kadar bir çok filmi çekilmiş (örn.Halit Refiğ,1982), opera (Bakü’de 1917’de Üzeyir ve Ceyhun Hacıbegov) ve karagöz oyunu olarak düzenlenip sunulmuştur. Bu hikâyeye son yıllarda Sezai Karakoç (1981) tarafından manzum olarak yeniden kaleme alınmış, İskender Pala bu eseri romanlaştırmış ve Muhammed Nur Doğan⁵ da yeniden ele alarak inceleyip yayınlamıştır.

İslamî edebiyatın aşk sahasındaki ortak konularından olan “Leyla vü Mecnûn” hikâyesi, şair Fuzûlî’de bir şaheser olarak yazılıp (1535) ortaya çıkmış; “karanlık, gece” demek olan “Leylî” ile asıl adı “Kays” olan ve ‘deli, aşk çılgını’ demek olan “Mecnûn” isimli bu hikâyenin iki temel kahramanı üzerinde de telmih, tenasüp, tevriye gibi bir çok sanatlı anlatımlarla edebiyatımızda örnek ve mazmun olarak kullanılmışlardır. Edebiyatımızda bir tür sayılabilecek olan Leylâ vü Mecnûn hikâyesinin konusu genel olarak ve kısaca şöyledir:

Kays, Necid çöllerinde yaşayan Beni Âmir kabilesi reisinin, dua ve adaklarla dünyaya gelmiş oğludur. Okul çağına gelince “Mahabbet” mektebinde öğrenimine devam eder. Bu arada aynı okulda öğrenci ve başka bir kabilenin kızı olan Leylâ ile tanışır. Çocuk yaşta bu iki genç birbirlerini severler. Gittikçe alevlenen bu aşkı, kızın annesi fark edip öğrenince çok kızar ve Leylâ’yı azarlayıp bir daha okula göndermez ve çadırına kapatır. Kays ise Leylâ’yı göremeyince üzülür, kahrolur, aklı başından gider ve çöllere düşer. Bu yüzden Kays, “Mecnûn” diye anılmağa başlar. Kays’ın babası oğlunu bu durumdan kurtarmak için Leylâ’yı ailesinden istese de Kays, mecnûn olduğu için ne kadar uğraştıysa da kızı alamaz. Bu aşktan ve çadıra kapanmışlıktan perişan olan Leylâ da evden kaçıp çöllere düşer, Mecnûn’u bulur. Mecnûn çölde âhu, ceylan ve kuşlarla birlikte yaşarken karşısına çıkan Leylâ’yı tanımaz. Çünkü beşerî aşktan ilâhî aşka yükselmiş, “Leylâ, Leylâ...” diyerek “Mevlâ”yı bulmuştur. Babası oğlunu iyileştirmek için Ka’be’ye dua etmeye götürür. Duaların kabul olduğu bu yerde Mecnûn, aşkının dert ve belâlarının yok olması yerine onların daha da artması için Allâh’a yalvarır:

Yâ Rab belâ-yı aşk ile kıl âşinâ beni

Bir dem belâ-yı aşkdan etme cüdâ beni⁶

⁴ Agâh Sırrı Levent, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, İş Bankası Yay.Ankara, 1959.

⁵ Muhammed Nur Doğan, *Fuzûlî’nin Leylâ vü Mecnûn’u (Metin, Nesre Çeviri, Nottar ve Açıklamalar)* Yapı Kredi Bankası Yay. 5.Baskı, Ocak 2006 (İlk baskı: Çantay Yay. İst. 1996).

⁶ *Muzaffer Reşit-Nermi Ocaklı, Divan Şiiri Antolojisi*, Varlık Yay. İstanbul, 1969, s.30.

şeklinde başlayan meşhur ve çarpıcı yakarışı ile ıztırapları felâh bulmaz, çoğalır ve tekrar çölleri mesken edinir, yabanî hayvanlarla arkadaşlık kurup yaşar. Mecnûn'un hâline acıyan Nevfel adlı ve girdiği hiçbir savaşta yenilmemiş bir yiğit, Leylâ'yı alıp Mecnûn'a vermek üzere kızın kabilesine savaş açar, bu durumu haber alan Mecnûn, Leylâ'ya ait hiçbir şeye zarar gelmesini istemediğinden Leylâ'nın kabilesi savaşı kazansın diye dua eder ve Nevfel ilk defa yenilir. Bunu nefesine yediremeyen Nevfel, savaşı yeniden başlatır ve bu kez galip gelir, fakat Mecnûn'un bu işteki duasını öğrendiğinden kızı almadan gider.

Diğer tarafta aşktan perişan olan Leylâ'yı ailesi, İbn Selâm adlı zengin ve itibarlı biriyle evlendirir. Leylâ, kendisini seven bir peri hikâyesi uydurarak İbn Selâm'ı vuslattan uzak tutmayı başarır. Mecnûn, Leylâ'nın evliliğini arkadaşî Zeyd'den haber alınca ona sitem dolu bir mektup yazar:

Gayr ile her dem nedür seyr-i gülistân itdüğün
 Bezm urup halvet kılup yüz lutf u ihsân itdüğün
 Âh bünyâdın mürüvvetdir mi virân itdüğün
 Hani a zâlim bizümle ahd ü peymân itdüğün⁷

şeklinde bir murabba ile duygularını belirtir. Leylâ da buna karşılık kendisinin anlayamadığını ifade eden sitem dolu bir mektup yazıp gönderir:

Cüdâ senden belâ vü derd-i hicrân ile duttum hû
 Kılur her dem bana bîdâd derd ayru belâ ayru
 Belâ vü derde düşdüm rûzgârum böyle hâlüm bu
 Bu yetmez mi ki bir derd artturursın derdüme sen hem⁸

Durumunu bu murabba ile anlatan Leylâ'nın eşi İbn Selâm bir süre sonra ölür. Leylâ baba evine döner. Bir ara yine her şeyi göze alarak çöle kaçıp Mecnûn'u bulur. Bu kez de Mecnûn, Leylâ'yı tanımaz. Mecnûn'un şu sözleri Leylâ'ya çok anlamlı ve imrendirici gelir:

⁷ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, C.2, İstanbul, 1972, s.333.

⁸ Ahmet Kabaklı, a.g.e. s.334.

Ger men men isem nesin sen ey yâr
Ger sen sen isen neyem men-i zâr⁹

böylelikle maddeden (mâsivâdan) mânâya ulaştığını görüp anlayınca Leylâ geri döner, hastalanır, ölür. Mecnûn, arkadaşından Leylâ'nın ölüm haberini öğrenince mezarına gider, mezarı kucaklayarak inleyip ağlar, ağlar, ağlar...

Yâ Rab mana cism ü cân gerekmez
Cânânsuz cihân gerekmez¹⁰

der ve:

Yandı cânım hecr ile vasl-ı kûy-ı yâr isterem
Derd-mend-i fûrkatem dermân-ı dîdâr isterem¹¹

beytiyle başlayan meşhur gazelini mezarı kucaklayarak okuyup ölür.

Daha sonra Zeyd, Leylâ ile Mecnûn'u rüyasında Cennet'te görür, bu yüceliğe ulaşmanın sebebini sorar; aşk yolunda temiz ölmek, dünya hevesleriyle kirlenmemekten olduğu cevabını öğrenince uyanır. Böylece mezarları da ziyaretgâh olmuştur.

Divan edebiyatının ortak konularından olan Leylâ vü Mecnûn hikâyesi, Avnî'nin şiirlerinde de çeşitli vesilelerle beş yerde geçmektedir. Bu hikâyenin erkek kahramanının adı bir yerde (25/4) tevriyeli olarak ve şahıs adı olmaksızın, sâdece lügat mânâsıyla bir yerde (11/5) açıkça verilmekte ve iki yerde de (15/6,53/2) dolaylı olarak kullanılmaktadır.

Hüsrevâ bu hadd-i gülgünüñ görüp
Saña Ferhâd olmayan mecnündür

25/4

⁹ Ahmet Kabaklı, a.g.e. s.335.

¹⁰ Ahmet Kabaklı, a.g.e. s.336

¹¹ TG-YRA, a.g.e. C. 13, s.51.

¹² Beyitlerin sonundaki kesirli sayılar, Şahmeran Baltacıoğlu, *Fatih (Avnî) Divanı ve Tahlili*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 2003, Doktora Tezine göre kullanılmıştır.

beytinde “Hüsrev, gülgûn (gül renkli ve Husrev’in Şîrîn’e hediye ettiği atın adı) ve “mecnûn” kelimeleri aşk konusu etrafında usta bir sanatkârlıkla yanyana tevriyeli olarak kullanılmaktadır.

Bu beyitte geçen “mecnûn” kelimesi, hem “deli, aşk çılgını” gerçek anlamında , hem de telmih yoluyla “Mecnûn, Leylâ’yı seven Kays’ın diğer adı olan Mecnûn” anlamına gelecek şekilde iki anlamda kullanılmıştır. Bu kelime isim fiilinin geniş (şimdiki) zamanının üçüncü teklik şahısdır. Kelimenin isim unsuru “mecnûn” ve “-dur” kısmı da bildirme eki fiil kısmıdır.

Senûñ ‘ışkuñ-ıla dîvâne oldı niçe ferzâne

Senûñ sevdâñ-ıla mecnûn olupdur nice ‘âkıller 11/5

şeklindeki beyitte tam bir mürettep diziliş¹² vardır ki birinci mısradaki “ışk, dîvâne oldı niçe ferzâne” şeklindeki sıralama, ikinci mısradaki “sevdâñ-ıla mecnûn olupdur nice ‘âkıller” sıralamasıyla¹³ karşılanmaktadır. İkinci mısradaki “sevdâ” ile saç ve oradan hareketle siyahlık, gece, leyl ve Leylâ’ya varmak mümkündür ki mecnûn da kelime olarak verilmiştir.

Bu beyitte geçen isim fiilin yapısı da şöyledir: “mecnûn” kelimesi “ol-“ fiilinden (-up) gerundium ekini alıp isim fiilin fiil unsuru olan ve öğrenilen geçmiş zamanın üçüncü teklik şahıs ekleriyle birleşerek birleşik fiil yapmaktadır.

“(Ey sevgili! Senin) zülfüne uyanlar ayakta kalır, saçını sevda edenler (de) baştan çıkarlar.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz

Qalur ayakda zülfüne uyanlar

Şaçuñ sevdâ iden başdan çıkarlar 15/6

¹² Edebiyatımızda bu şekil sıralamaya “leff ü neşr” denmesi yaygınlaşmış gibidir. Fakat leff ü neşr sanatının “sözün birinci kısmında sayılan unsurlarının vasıflarının sözün ikinci kısmında sayılması sanatı” şeklinde özetleyebileceğimiz tarifi çerçevesi içinde bu tür bir sıralamaya leff ü neşr isminin verilmesi ne dereceye kadar isabetlidir, bilemiyoruz.

¹³ Klâsik edebiyatımızda ortalama 10-12 civarında kelimededen kurulu bir beyitte mânâca birbirine yakın kelimelerin müteradif (sinonim, eş anlamlı) diye adlandırılması hususu yaygınlaşmış gibidir. Bu şekilde bir yakıştırmaman klâsik şaire yakışmayacağı kanaatindeyiz ki metinlere nüfuz ettikçe bu tür kelimelerin farklı mânâlarda kullanılmış oldukları görülmektedir.

şeklindeki beyitte “ayakta kalmak” ifadesi, bu edebiyattaki telâkkî çerçevesinde, sevgilinin zülfüne uymak, onun güzelliğine kapılmak, o güzellik havası içinde mutluluk ve ferahlık bulurken aşkın diğer yandan verdiği cevr ve cefaya da severek katlanmak, aşka bir canlılık, bir hayatiyet, amacına ulaşmak için bir vuslat bulma mücadelesi verir.

“Sevgilinin zülfüne uyma”nın diğer bir mânâsı da “o zülfilere takılanların orada asılı olacakları veya ayakta kalacakları”dır. Sevgilinin saçını sevda edinenler baştan çıkarlar. Buradaki baştan çıkmak birkaç anlamdadır. Yani başını feda etmek, delirmek, aklını kullanamaz duruma düşerek “Mecnûn” olmak demektir. Mecnûn’un gayesi Leylâ’ya kavuşmaktır. Bu kavuşma öyle kolay olabilecek bir iş değildir. Sürekli olarak bu kavuşma , vuslat fikrine aklını takarak mahvetmek, perişan etmek, akıldan olmak demektir. Beyitte geçen “zülf, zülfe uymak, saç, sevda, baştan çıkmak” ifadeleri bize “Leylâ ve Mecnûn” aşk hikâyesine telmihte bulunmaktadır. Böylece şairin burada ifade ettiği aşk anlayışı “Leylâ vü Mecnûn”dakinin bir benzeridir.

“Âhu gözünün özlemi ile çöllere düştüm. Saçının sevdası ile misk toprağı gibi yurdu terk ettim.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz

Gözün âhüsünü şevkı-y-ıla şahrâlara düşdüm

Şaçun sevdâsı-y-ıla nâfe-veş terk-i diyâr itdüm

53/2

şeklindeki beyitte geçen “âhü, şahrâlara düş-, saçun sevdâsı, terk-i diyâr et-“ gibi ifadeler bize “Leylâ vü Mecnûn” aşk hikâyesini telmih etmektedir. Bu kelimeler aynı zamanda bir tenasüp oluşturmaktadır.

Gam beyâbânında şeydâ idüp iy Leylî-hırâm

‘Akl ü hüşumdan ayırdun beni Mecnûn eyledün

38/2

Bu beyitte geçen “Mecnûn eyledün” ifadesinin gramer yapısı, birleşik fiilin görülen geçmiş zamanının ikinci teklik şahsıdır ve “mecnûn” kelimesi de bu birleşik fiilin isim unsuru durumundadır.

Bu beyitte geçen “Mecnûn” kelimesi “Leylâ ve Mecnûn” isimli aşk hikâyesindeki “Mecnûn” olarak bilinen aşk kahramanı ve “aklını kaybetmiş, deli” mânâsında tevriyeli olarak kullanılmıştır. Beyitte şair sevgilisine seslenerek: “Ey Leylâ salımlı sevgili! Gam çölünde beni çılgına çevirip

Mecnûn ettin." diyor. Aşk hikâyesinde ayrılık acısıyla çöl hayatına düşen Kays çılgnlaşmış ve "Mecnûn" olmuştur. Burada Şair Avnî, kendisini ilâhî aşk hususunda dünyayı gam çözü kabûl ederek "Mecnûn" a benzetmektedir ki bu hikâye kahramanı ile şairin psikolojisinin benzerliği ile yorumlanabilir.

FERHÂD Ü ŞÎRÎN

Asırlar boyunca ilgi görmüş, sevilmiş, bir çok sanatkâr, şair ve yazar tarafından anlatılmış ve yazılmış olan bir aşk macerasının ve bununla ilgili mücadelelerin adı olan "Ferhâd ü Şîrîn" hikâyesi, İran ve Türk edebiyatlarının klâsik mesnevi konusu olup bu hikâyeye, çeşitli alanlarda muhtelif unsurlar almış, pozisyonlar yüklenmiş ve yer yer "Husrev ü Şîrîn", "Ferhâd ile Şîrîn", "Şîrîn ü Husrev", "Şîrîn ve Pervîz"¹⁴, "Ferhâdnâme"¹⁵ gibi çeşitli isimler alarak anılmıştır. İran'da Sâsânî hükümdarı Hürmüz oğlu Husrev Pervîz'in şa'sa'alı, maceralarla dolu ve efsaneleşmiş hayatı ile hikâyenin varyantlarında akrabalık vasfıyla menşei değişen, fakat bütün bu hikâyelerde dillere destan güzelliğiyle, aşığı ister Ferhâd, ister Husrev olsun, en çok sevilen ve hikâyenin sürükleyici temel kahramanı olan Şîrîn'in bir aşk hikâyesidir. Bu hikâyeyi işleyen bütün aşk mesnevilerinde Şîrîn'den sonra "Husrev daha geri plânda kalıp olayların ağırlık merkezini Ferhâd teşkil eder"¹⁶; ama bu aşk macerasına başından beri aşk uğruna katlandığı çok büyük eziyetler, bunalımlar ve haksızlıklardan dolayı Ferhâd hakim olur. Edebiyatımıza "Husrev ve Şîrîn" çerçevesiyle giren bu hikâye daha sonra "Ferhâd ü Şîrîn" ve Ferhâd ağırlıklı olarak Türk âlemine yayılıp gitmiştir.

Bu sahada ilk yazılan mesnevi Genceli Nizâmî'nin "Husrev ü Şîrîn"idir (1180). İran edebiyatında bu aşk macerası üzerinde otuzdan fazla (Emir Husrev-i Dihlevî,1299; Türk asıllı Ârifî, Vahşî-i Bafkî,1583; Visâl-i Şîrâzî,1846,...) gibi isimlerin önde geldiği otuzdan fazla mesnevi yazılmıştır.¹⁷ Genceli Nizâmî'nin eseri Altınordu Devleti zamanında (1241-1502) Kutb tarafından tercüme edilerek Türk edebiyatına (1341) girmiş, Çağatayca'ya Ali Şîr Nevâyî ile (1484), Azerî sahasına Mustafa Ağa Nâsır ve Nâkâm ile (19.yy), Doğu Türkçesi'ne Ömer Bâkî ile ve Anadolu sahasına Osmanlıca'ya Şeyhî ile (15.yy) girip en güzel örnekleriyle ortaya çıkmış olan "Ferhâd ü Şîrîn" hikâyesinin konusu çok işlenmiştir. Edebiyatımızda bu konuyu işleyen Kutb, Şeyhî, Ali Şîr Nevâyî, Âhî, Lâmiî, Celîlî, Korkut Ahmed, Hayâtî, Ahmed Rıdvan, Sadrî, Muîdî, İdris Mahvî, Fasîh Ahmed Dede, Mustafa Ağa, Nâsır,

¹⁴ Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), İslâm Ansiklopedisi, C.19, İstanbul, 1999, s.53

¹⁵ TG-YRA, C.7. İstanbul, 1993, s.160

¹⁶ TDV, a.g.e, C.12, İstanbul, 1995, s.388

¹⁷ TDV, a.g.e.,C.19, s.54

Nâkâm, Ömer Bâkî, Yahyâ Kemâl, Faruk Nafiz Çamlıbel¹⁸ ilk akla gelen isimlerdir. Şeyhî (1371-1431)'nin "Husrev ü Şîrîn"i, tezkireci Latîfî'nin kaydettiği gibi: "Türk dilinde yazılan Husrev ü Şîrîn'lerin en güzeli" şeklindeki değerlendirmeyi benimseyen ve bunun üzerinde 1949 yılında bir doktora tezi hazırlayan Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş¹⁹, bu eserin bir aşk mesnevisi, romantik bir aşk hikâyesi olduğunu; dînî, tasavvufî, ahlâkî ve didaktik bir vasıf taşımadığını, tarihî hadiseleri mevzu seçmediğini, yer yer sırası geldikçe ahlâkî öğütler verdiğini²⁰ çalışmalarında ortaya koymaktadır. Türk edebiyatının hem Divan, hem de Halk edebiyatları içinde işlenmiş olan "Husrev ü Şîrîn" hikâyesi M.R. rumuzu ile (muhtemelen Manastırlı Mehmet Rıfat tarafından) aynı adla on dört fasıllık bir tiyatro hâline (1870) getirilmiş, son zamanlarda Azerbaycanlı bestekâr Üzeyir Hacıbeyli tarafından da "Operet-i Husrev ü Şîrîn" düzenlenmiş ve 1920'de Zebîh Bihruz tarafından İngilizce olarak aynı isimle bir senaryo yazılmış, bu senaryo "Şâh-ı İrân ve Bânû-yı Ermen" adıyla filme alınıp bazı ülkelerde²¹ vizyona konmuştur. Bu hikâye, Türk Halk edebiyatının hikâyeciliği ile Karagöz Hayâl Oyunu'nda²² da kullanılmıştır.

"Ferhâd ü Şîrîn" aşk mesnevisinin konusu, her anlatana ve yazana göre az veya çok değişmektedir. Bu değişimler zaman, mekân, olay ve şahıslar üzerinde göze çarpmaktadır. Böylece bir çok varyantları meydana gelmiş olan bu hikâye sonunda bazılarında hüsrân, bazılarında vuslat, bazılarında trajik durumlarla sona ermektedir. Biz burada en çok işleneni²³ özetlemeye çalışalım:

Erkek çocuğu olmayan Arran ülkesi hükümdarı ölünce yerine iki kızından biri olan Mehin Bânû padişah olur. Mehin Bânû, güzel kardeşi Şîrîn için mükemmel bir köşk yaptırır. Köşkün her türlü süsleme işini Behzâd isimli bir ressamı verir. Behzâd, bu işi oğlu mimar, mühendis olan Ferhâd ile yapmaya çalışırken Mehin Bânû ve Şîrîn ile karşılaşır. Bu karşılaşmalarda Mehin Bânû, Ferhâd'a; Ferhâd ise Şîrîn'e aşık olur. Şîrîn de Ferhâd'a âşık olunca zaman zaman Gülgün²⁴ isimli atına binerek uygun yerlerde Ferhâd ile buluşur. Şîrîn bir gün aşkını ispat için Ferhâd'dan şehrin dışındaki bir pınardan köşke su (bazı varyantlarda uzak bir mandıradan taze süt) bağlanmasını ister. Ara yerde Bîsütûn dağı vardır. Ferhâd, karşılığında saray bekçiliğini ister ve dağı delmeye başlar. Ferhâd'ın Şîrîn'i sevdiğini öğrenen Mehin Bânû, Ferhâd'ı bir kaleye hapseder. Fakat bir müddet sonra, Mehin Bânû, bununla ilgili

¹⁸ TG-YRA, C.7, s.160

¹⁹ Faruk K. Timurtaş, Şeyhî'nin Husrev ü Şîrîn'i, İstanbul, 1968, önsöz.

²⁰ A.g.e.'s.47

²¹ TDV, a.g.e. C.18, s.55

²² TG-YRA, a.g.e. C.7, s.160

²³ İskender Pala, a.g.e., s.139

²⁴ Bu at, Husrev Pervîz'in Şîrîn'e hediyesidir. Kısrağın biri, bir aygır heykeline sürtünüp iki defa gebe kalmıştır. Birinci seferinde "Şebdîz", ikincisinde ise "Gülgün" doğar ve Husrev, Şebdîz'i kendine saklar. Gülgün'u sevgilisi Şîrîn'e verir.

gördüğü korkulu bir rüya üzerine Ferhâd'ı serbest bırakır. Ümitsizliğe düşen Ferhâd dağlara çekilip kendine bir mağara açıp orada resimlerini çizer ve yalnız yaşamağa başlar. Bu duruma üzülen Sâsânî Hükümdarı Hürmüz, Şîrîn'i alıp Ferhâd'a vermek için Mehin Bânû'ya savaşa açar. Bu arada Hürmüz oğlu Perviz de Şîrîn'e âşık olur. Şebdiz adlı atına binerek Şîrîn'i arar ve hastalanıp yatağa düşer. Nihayet Ferhâd dağı delmeye devam eder. 39. günde dağın delme işi biteceği sırada Husrev'in dadısı Ferhâd'ın yanına gelip ona Şîrîn'in ölümüyle ilgili lokmalar göstererek Şîrîn'in öldüğünü söyleyince Ferhâd bir âh çekip dağı deldiği külünkle olanca gücüyle kendi başına indirerek ölür. Şîrîn bunu haber alınca sevgilisinin ölüsünün başına gelip cesede sarılıp ağlar ve belindeki hançerle canına kıyar. O sırada dağdan inen bir aslan da dadıyı parçalar. Hürmüz Şâh, bu dünyada birleşemeyen bu iki sevgili için büyük bir cenaze töreni düzenleyip onların mezarını bir arada yaptırır. Rivayete göre her baharda bu mezarın üstünde biten kırmızı ve beyaz iki güzel gülün arasına dadıyı temsil eden bir karaçalı biterek bunların buluşmalarına engel olur.

Edebiyatımızın ortak konularından olan "Ferhâd ü Şîrîn" hikâyesi şair Avnî'nin şiirlerinde üç yerde geçmektedir. Bunların ikisi bir gazelin ikinci ve altıncı beyitleri olup burada Avnî, kendisini, çektiği çok büyük eziyet ve bunalımlar karşısında sevgilisi Şîrîn'e kavuşmayı hak ettiği halde bir hile ve yalan ile ümitsizlik içinde intihara sürüklenen Ferhâd'a benzetmektedir. Onun da aşkı iflâh bulmaz bir durumdadır, plâtonik-bir aşktır.

"Tırnağımın kazmasıyla ruhumun kazıcılığını yaparken bana gam (dağı gibi Bîsütûn) dağında Ferhâd'lar (bile) öğrenci olamaz"²⁵ şeklinde nesir cümlesine çevirebileceğimiz

Tîşe-i nâhunla ben kim eyleyem cân-kenligi

Küh-ı gâmda bâña şâgird olamaz Ferhâd'lar

21/2

beyit ile yine aynı gazelde geçmekte olan ve "Gamın Bîsütûn dağında Ferhâd gibi ağlayıp çılgılık koparsam, dağdan (yansıyan) feryatlar, ben bitkine acıyıp ağlar." şeklinde nesre çevirebileceğimiz

²⁵ Biz bu beytin nesre çevrilmesinde Ahmet Aymutlu'nun *Fatih ve Şiirleri*, İstanbul,1959, s.85, a (Ben keskin külüngünle can kazıcılığı yapayım. Gam dağında Ferhâd gibi olanlar bana çirak olamazlar) ile İskender Pala'nın, *Fatih ve Fatih*, İstanbul, 1995, s.302'deki b (Ben, tırnağımın kazması ile canımı kazmaktayım -Bu hâlimle- bana, gam dağında -dağ delen- Ferhâd, çirak -bile- olamaz) şeklindeki yaptıkları çevirmelere katılmıyoruz.

Bîsütün-ı gâmda efğân eylesem Ferhâd-veş

Raħm idüp ben zâra gelür kühdan feryâdlar

21/6

şeklindeki bu beyitlerde geçen «Ferhâd'lar, küh-ı gam, tîşe-i nâhun, Bîsütün-ı gam, Ferhâd-veş, kühdan feryâd» gibi ifadelerle Ferhâd ü Şîrîn (Husrev ü Şîrîn) aşk hikâyesiyle bağlantılı olarak Avnî kendi aşk ızdırabını bize anlatmak istemektedir.

“(Ey sultan) Husrev! (senin) bu güzel renkli yanağını görüp (de) sana Ferhâd olmayan delidir (Mecnûn gibidir)” şeklinde nesir cümlesine çevirebileceğimiz

Husrevâ bu hadd-i gülgünüñ görüp

Saňa Ferhâd olmayan mecnündür

25/4

şeklindeki beyitte «Husrev, Ferhâd, hadd-i gülgün, mecnün» ifadeleri Şair Avnî'nin sevgilisine karşı düşkünlük ve bağlılığını ifade etmektedir. Burada da yine bu aşkın beşerî değil ilâhî aşk olduğunu görmekteyiz.

Şair Avnî, şiirlerinde “Ferhâd ü Şîrîn” hikayesinde geçen aşkın her türlü dert ve sıkıntılarıyla ızdırıp çeken bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç beyitte hikayeye atıfta bulunarak vuslat bulamayan yüce aşkının farklı yönlerinden bahsetmektedir.

ŞÂH U GEDÂ

“Şâh” kelimesi padişah, sultan, şehriyar, şeh, şehensah, server, husrev, han, hakan²⁶ anlamına ve “gedâ” kelimesi de dilenci, yoksul mânâsına gelmektedir. Bu iki kelime u (ve) edatıyla birleştirilerek “Şâh u Gedâ” şeklinde Farsça bir kelime grubu olarak alegorik bir aşk hikâyesinin adı olmuştur. Bu ifade padişah ve dilenci, efendi ve dilenci, Allah ve kul, sevilen ve seven (mâşuk ve âşık) gibi anlamlara gelir. Türk Divan edebiyatının orijinal mesnevilerinden biri olan “Şâh u Geda”, Taşlıcalı Yahya (?-1582)'nin tasavvufa fazla girmeden ve hemen hemen her beytinde ilâhî aşkın etkisi bulunan²⁷ bir eseridir. İslâm edebiyatının ortak konularından olan ve asırlarca şifahi olarak birbirine benzerleri anlatılan bu hikâye Türk edebiyatında 1537

²⁶ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara, 1973, s.85, 148

²⁷ İskender Pala, a.g.e. s.366

yıllarında Taşlıcalı Yahya tarafından bir aşk mesnevisi hâlinde yazılmıştır. Bu aşk hikâyesi 1915 beyitten meydana gelip 48 küçük bölümden oluşmaktadır. Klâsik mesnevi plânında yazılan eserin 42 beyti mukaddime, 74 beyti tevhid, 43 beyti münacaat, 68 beyti mi'raciye, 158 beyti Çaryâr övgüsü, 34 beyti padişaha övgü bölümlerinden başka İstanbul'un bazı semtlerinin tasviri yapıldıktan sonra esas aşk konusuna geçilmektedir. Hikâyede üzerinde durulan olaylardan Gedâ'nın aşkı, mektuplaşmalar, olumsuz insanların engellemeleri, Gedâ'nın yolculuğa çıkması, aya ve güneşe hitap, Gedâ'nın satılışı ve Şâh'ın aşkı gibi olaylar ön plândakilerdir. Eserin kuruluş plânı başarılı, konusu orijinal ve klasikleşmiştir. Dili sade ve sağlam, üslûbu lirik, hiçbir yerden tercüme edilmemiş, mahallî ve millî özellikleri taşıyan, ahlâk kurallarını zedelemeyen, gerçek sevgiyi esas alan, Türk edebiyatında şöhret bulmuş ve İran edebiyatında da bu hâliyle etkili izler bırakmış olan klâsikleşmiş bir eserdir.

“Şâh u Geda” mesnevisinin en mükemmelini yukarıda belirtildiği üzere Taşlıcalı Yahya yazmıştır. Türk edebiyatında yazılan diğer “Şâh u Geda”ların hiçbiri teknik, kuruluş, üslûp, tema ve diğer özellikler bakımından Taşlıcalı Yahya'ninkini aşmamıştır. Meselâ gerek şair Rahmî (?-1567)'nin ve gerek Fuzûlî (1489?-1556)'nin “Şâh u Geda” ları ve gerekse İran edebiyatında bu konuda ön plânda gelen şair Hilâlî (15.yy.)'nin “Şâh u Geda” sı Taşlıcalı Yahya'ninkinin yanında zayıf kalır. Hikâyenin temel kahramanlarından olan Gedâ, sahip olduğu aşkıdan dolayı kendisine eza, cefa edilen ve uzun yıllar sevgili özlemleriyle yanan bir hüviyete sahiptir.” Gedâ'nın sevgilisi olan “Şâh” da nazla bezenmiş olup hikâyenin temi, Gedâ'nın niyazı ile Şâh'ın nazı arasında sürekli bir gidiş-geliş istikametindedir. Gedâ, Şâh'ın aşkı belâsına tutulmuş zavallı ve garip bir kimsedir. Her şeye rağmen bu aşkıdan asla vaz geçmez. Hikâyenin konusu kısaca şöyledir:

Gedâ, Şâha âşık olmuştur. Temiz kalpli bir aziz, derdine derman olur diye Gedâ'yı Şâh'a ulaştırır. Gedâ da aşkını Şâh'a anlatınca Şâh, onu ayıplayıp uzaklaştırır. Gedâ ise aşkını ilân ettiğinden pişman olmuştur. Gedâ'nın düşmanları bazı dedikodular uydurup Şâh'a ulaştırınca Şâh da gazaba gelip Gedâ'yı şehir dışına sürgün eder. Gedâ, mecnun hâlinde dolaşmaya başlar ve kendisine kötülük yapanlara beddua eder, bedduaları tutar, düşmanları perişan olur. Gedâ, Şâh'a bir aşk mektubu yazar, hâlini arz eder. Şâh cevap vermez. Çılgına dönen Gedâ, aya ve güneşe hitap eder, onlardan da cevap alamayınca Allâh'a yalvarır, bu yüzden aşkı sükûn bulur. Zincire vurulup pazarda satılır ve o artık herkesin eğlencesi olmuştur. Bir gün Şâh, bütün yakın ve erkânıyla gülistanda yiyip içip eğlenirken hikâyeler de anlatılır. Sonunda Gedâ ile kendisi arasındaki hikâyeyi Şâh anlatır. Bu hikâye aşk üzerine bir felsefedir. Bunu herkes beğenir. Gedâ bu sıralarda ölüm derecesinde hastadır. Gedâ'yı bir vesileyle Şâh'ın yoluna çıkarırlar. Şâh ve Gedâ böylece vuslat bulur, Gedâ

iyileşir. Şâh'ın Gedâ'ya gösterdiği ilgi, düşmanlarca kıskanılır. Şâh'da Geda'yı içinden sevmektedir. Bir arada kaldıkları sürece Gedâ, Şâh'ın yüzüne aşkının büyüklüğünden dolayı bakamaz olur. Gedâ ayrılırken Şâh ona "Bir gün gelip misafirin olacağım" dese de Şâh ona gitmez. Gedâ, Şâh'ın gelme hayâli içinde günlerce bekler, yanıp yakılır, evinden çıkmaz, her geleni Şâh zannederek kendini kaybeder. Komşu ve yakınları Gedâ'yı teskin ederler ve ona "İnsana ancak Allah gerçək yâr olabilir" düşüncesi öğretilir...

Şâir Avnî'nin şiirlerinde Türk Divan ve Halk edebî kültürünün gerek söyleyiş biçimlerini, gerek kültürünü ve her çeşit önemli unsurlarını doğrudan doğruya veya dolaylı olarak görmek ve bulmak mümkündür. Şâh u Gedâ hikâyesi aynı zamanda belirli bir anlayışın ve zihniyetin ifadesidir. Bu zihniyetin unsurlarının yansımalarını Şâir Avnî'nin şiirlerinde de yer yer ortaya çıkması pek tabiidir. Avnî'nin şiirlerinde altı yerde bunlara rastlanmaktadır.

"Cihanın kendisine kul olduğu bir şaha dilenci oldum (ve) yüzü kuşluk güneşi olan bir aya (ay yüzlüye) tutuldum" şeklinde nesre çevirebileceğimiz

Bir şaha kıl oldum ki cihân aña gedâdur

Bir mâha tutuldum ki yüzi Şems-i Zuhâdur

18/1

beytinde geçen "şâh, kul, gedâ, mâh, tutulmak, yüz, Şems-i Zuhâ" gibi kelime ve ifadeler, "Şâh u Gedâ" hikâyesinin temel unsurlarıyla, bağlantılıdır ve ilâhî aşkla ilgilidir.

"Kulu cihan sultanı olan ve yüzünün güneşi feleğin güneşine nur saçan bir şaha kulum..." şeklinde nesre çevirebileceğimiz

Bir şaha kılâm kim kılı sultân-ı cihândur

Mihr-i ruhı şems-i feleke nûr-feşândur

23/1

beytindeki "şâh, kul, sultân-ı cihân, mihr-i ruh, şems-i felek, nûr-feşân" gibi kelime ve ifadeler de ilâhî aşk ve "Şâh u Gedâ" hikâyesiyle alâkalıdır.

Görür kim bî-zer ü müflis gedâsın

Saňa 'Avnî nice yâr ola yârûñ

43/7

beytindeki “gedâ, yâr, müflis” ifadeleri aşkla ilgilidir. Aşkın altını aşktan sararmış yüzdür. Avnî ise altınsız ve iflâs etmiş durumdadır. Bu yüzden sevgili ona itibar göstermez, yani Gedâ'nın ta kendisidir.

Altmış dördüncü gazelin dördüncü beyti ile seksen üç numarada yer alan gazelin altıncı beyti hemen hemen aynıdır, yalnız iki kelime farklıdır. Beytin son mısraının en son iki kelimesi birinde “her şafâsından”, diğesinde ise “pâd-şâsından” şeklinde geçmekte ise de beytin mânâsını pek değıştirmemektedir. Bunun dışında birinde “kul olmak” diğesinde “kul olmağ” şeklinde geçmektedir.

Benüm sen şâh-ı meh-rüya kul olmak iledür fahrum
Gedâ-yı dilber olmak yig cihānuñ her şafâsından 64/4

Benüm sen şâh-ı meh-rüya kul olmağ iledür fahrum
Gedâ-yı dilber olmak yig cihānuñ pâd-şâsından 83/6

Bu her iki beyitte de geçen “Şâh, meh-rû, kul, gedâ” gibi kelimeler, ilâhî aşkla bağlantılı olup “Şâh u Gedâ” hikâyesiyle alâkalı olarak kullanılmıştır.

“Ey Avnî...! O güzellik ve cemal padişahına kul olduğun için sana bütün Osmanlı ülkesi verilmiştir” şeklinde nesre çevirebileceğimiz

Ol şeh-i hüsn ü cemâle çün kul olduñ ‘Avniyâ
Saña olmışdur müsellemler mülk-i ‘Osmān var-ısa 67/6

beytinde geçen “şeh, hüsn, cemâl, kul” gibi kelimeler de “Şâh u Gedâ” hikâyesinin özünü ifade etmektedir, diyebiliriz.

Burada kendisini bir aşk dilencisi olarak takdim eden Avnî'nin, bir padişah olduğu aklına gelmez. Toplumunu yüce bir hayata ulaştırmak isteyen Avnî, ilâhî aşk duygusu ve ölçüsü içindedir. Ancak böyle bir aşk duygusu içinde tesis eden Osmanlının hayat bulacağına inanmaktadır.

b. Sembolik Aşk Hikâyeleri

GÜL Ü BÜLBÜL

Gül, yeteri kadar rutubetli, rakımı 3500 metreye kadar olan yerlerde ve geçirgen topraklarda yetişir. Menşei bilinmemekle beraber daha çok Asya'da yetişen ve çiçeklerine göre yalın kanat, yarım katmerli ve katmerli; boylarına göre bodur, yüksek ve sarılıcı; çiçeklenme zamanına göre yılda bir çiçek açanlar, yılda birden fazla çiçek açanlar ve yediveren olmak üzere sınıflandırılan güllerin Türkiye'de yabanî olarak yetişenleri 23 türlü olup bunlardan biri gülyağı çıkarılmasında en elverişli, yarım katmerli, kokusu kuvvetli ve pembe renkli olan ve "Rosa" diye de bilinen Isparta gülü, yağ gülü, sakız gülüdür.²⁸ Türkçe'de çeşitlerine göre isim alan ve genel adı çiçek olan "gül" kelimesi farsça olup Arapça'sı "verd"dir. Doç. Dr. Tahir Üzgör, Fuzûlî'yi Anlamak²⁹ adlı makalesinde gül hakkındaki şu ifadelerini buraya aynen almayı önemli buluyoruz. "...Hz.Peygamberimizin terinden yaratıldığı rivayet edilen gül, klâsik edebiyatımızın belki de en çok kullanılan motifidir. Tarihçesi ve serencamı bugüne kadar müstakil kitaplara konu olduğu ve olacağı üzere son derece geniş muhtevalıdır. Doğu'dan başlayıp Ortadoğu, Anadolu ve Yunan adaları yolu ile Batı'ya uzanan uzun bir tarihî seyri vardır. Milletlerin kültür tarihlerinde de yüzyıllarca çok mühim bir yer işgal etmiştir. Gül, Afrodit'in doğuşu sırasında vücudundan akan köpüklerdir, Dionysos'un en sevdiği çiçektir, Roma sarayının muhteşem ziyafetlerinin vazgeçilmez bir unsurudur. Hıristiyanlığın ilk çağlarda Hz. İsa'nın daha sonra dikensiz hâliyle safiyetin sembolü olan Hz. Meryem'in remzidir. İslâmiyet'in çerçevesinde cennet bir gül bahçesidir; gül ise, Selman-ı Farisi'den istediği bir demet gülü koklamadan son nefesini teslim etmeyen Hz. Ali'dir, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş, Cenab-ı Hakk'ın habibi, kâinatın efendisi Hâteme'l-Mürselin Hz. Muhammed'dir ve nihayet âlemlerin Rabbi, bütün Hak âşıklarının O'na birer bülbül olduğu Ganiyyü'n-li'l-âlemin olan Allah'tır. Kokusu ve çeşitli hassaları bakımından tababette mühim bir yeri olan gül, yağı sebebiyle de bir ticaret metaidir. Bir bezeme unsuru olarak cüz ve hizb işareti olduğu Kur'an sayfalarından, daha çok Kâdirî ve Rufâîlerde kullanılan tarikat taşlarına, sarıklara işlenen motiflere, zikir sırasında kullanılan ateşte kızdırılan demir çubuklara, kılıç kabzalarına, kapı tokmaklarına, beşik kaşlarına, mezar taşlarına, en nâdîde kumaşlara, isimlerimize, deyimlerimize, atasözlerimize kadar bütün kültür hayatımıza sinmiş, tarifine hacet olmamasına rağmen asırlarca işlenerek aynı taravet ve revnakıyla bugüne intikâl etmiş bir objedir. Bütün bu varyantlarıyla onun her tezahürüne kucak açmış eski şiirimiz ise gül için hakikî bir melce, bir vatan-ı aslî olmuştur."

²⁸ TG-YRA, C.8.s.135

²⁹ Tahir Üzgör, "Fuzûlî'yi Anlamak", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Kenya, 1997, s.88-89

Klâsik edebiyatta “gonca” vahdettir, “gül” ise kesrettir, ancak Fehim’in

Bî-‘adeddür gonca ammâ müttehiddür buy-ı gül

Müstafiz-i yek- nefesdür gerçi bî-ħaddür gönül³⁰

şeklindeki beytinde kendisi kesret, kokusu vahdet olarak takdim edilen gül, rengi, kokusu ve güzel şekli sebebiyle edebiyatta sevgiliyi³¹ ve Hz.Peygamber efendimizi³² de temsil eder. Gül, son derece hoş kokulu bir çiçek olup genellikle sevgilinin yüzü ve yanağının³³ kendisine benzetilenidir. Gülün dikenini vardır, diken âşığın rakibi ve düşmanıdır. Gül ile diken; dost ile düşman, iyilik ile kötülük, kolay ile zor³⁴ ifade ederler. Edebiyatta gülün her türlü hâli böylece farklı anlamlara³⁵ gelir. Türk edebiyatında görülebildiği kadarıyla en azından 84 şair toplam olarak 1526 beyitlik 140 şiirinde “gül” kelimesini redif olarak kullanmıştır³⁶. Tarih boyunca edebiyatımızda ve Türk cemiyet hayatında “gül”, “bülbul”ü ; “bülbul” de “gül”ü çağrıştırır. Her biri, bir bütünü yarısıdır; ikisi ise bir bütündür.³⁷

Bülbul, eski ve yeni dünya kıtalarında , Akdeniz ülkelerinin orman ve bahçelerinde yaşayan³⁸ Arapça’sı “andelîb” (çokluğu anâdil ve andelîbân), Farsça’sı “hezâr” (çokluğu hezârân) olan bu kuşun boyu ortalama 16 cm.dir³⁹...Böcek, tırtıl ve yumuşak taneli meyvelerle beslenen serçe büyüklüğünde göçmen ve bilhassa güllerin açtığı mevsimde çok güzel öten ve bu yüzden gülle aralarında bir aşk bağı vardır diye bilinen⁴⁰ bir kuştur. Klâsik doğu edebiyatlarında olduğu gibi Divan edebiyatında da bülbul⁴¹ (seher kuşu, mecazen Hz. Resül-ü Ekrem demektir.), âşığı sembolize eder. Ötüşü esnasındaki şakıyılarıyla inleyip gülün yani sevgilisinin güzelliklerini anlatmak için bilhassa sabah vakti bülbul, dallarında gülüz izleyerek ötmesi, yaprakları açılmış bir kitap gibi gülüz okuması⁴² ve ona kendini arz etmesi olarak

³⁰ T. Üzgör, *Fehim-i Kadim Divanı*, Ankara, 1991, s.560.

³¹ TDV, *İslâm Ansiklopedisi*, C.14, s.219.

³² M.Nejat Sefercioğlu, *Nev'i Divanı'nın Tahlili*, Ankara, 1990, s.404.

³³ Harun Tolasa, a.g.e. s.506.

³⁴ İskender Pala, a.g.e. s.156.

³⁵ Mehmet Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul, 1971, s.276.

³⁶ Tahir Üzgör, “Edebiyatımızda Gül Redifli Şiirler”, *Bir Dergisi*, İst.1995, s.284 (277-292)

³⁷ Tahir Üzgör, “Fuzulî’ye ve Gül Kasidesi’ne Dair”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.8, İstanbul, 1997, s.561.

³⁸ TG-YRA, a.g.e. C.4, s.246.

³⁹ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, İstanbul,1996, s.146.

⁴⁰ TDV, a.g.e. C.6, s.485.

⁴¹ Tür-Dav, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, İstanbul, 1985, s.57.

⁴² İ.Pala, a.g.e. C.6, s.485.

telâkki edilir. Gül, renk itibariyle ateşe, kana, şaraba teşbih edilirken bülbül de yanık rengi olan kül rengine⁴³ benzer. Bülbül ile gül arasındaki alâka, âşık ile maşuk arasındakine benzetilir⁴⁴. Gül, yüzünü bülbüle nice nazlarla gösterir ve bülbül, gülün yanından ayrılmayan dikenlerden şikâyetçidir⁴⁵.

“Gül ü Bülbül”, “Bülbülnâme”, “Bülbüliye” gibi isimler gül ile bülbül arasında var olduğu sanılan aşk ve alâkayı çeşitli yönlerden ele alarak semboller hâlinde işleyen edebiyatımızdaki alegorik (temsili)⁴⁶ hikâyelerdir. Bu hikâyelerde işlenen ortak vaka, bülbülün inleme ve feryatlarından rahatsız olan bütün kuşların onu Hz. Süleyman Peygamber’e şikâyet etmeleri sonucunda, sorgulanan bülbülün aşk şarabı ile mest olmuş olmasından dolayı affedilmesine karar verilmesi şeklindedir. Böylece konusu da bir aşk hikâyesidir. Hicaz’a gidip dönen bülbül İrem bağında gülü görür, ona âşık olur ve tıpkı diğer klâsik aşk hikâyeleri gibi aralarında maceralar cereyan eder.

Bülbül, karatavukgillerden (çeşitleri: bülbül, ardıç, nar -kızılgerdan-, Amerikannar, mavigerdan, çalı, Arap ve İran bülbülleri gibi) olan Akdeniz ülkeleri ile eski ve yeni dünya kıtalarında, Orta ve Güney Avrupa ile Hazar Denizi civarlarında orman, fundalık, bahçe ve parklarda yaşayan; genellikle sırtı kahverengi, karnı kirli beyaz; 16-17 cm. uzunluğunda ve 25 gr. ağırlığında ve dallardan çok yerde sıçrayarak dolaşan; böcek kurtları, frenküzümü, mürver gibi meyve ve taneleri yiyerek beslenen; uçuşu hızlı ve ötüşü fevkalâde güzel olan bir kuştur. Dişilerinden daha iyi öten erkek bülbülün sesinde yapılan bir araştırmaya göre 24 çeşit nağme bulunduğu tespit edilmiştir. Ötüşünde hazırlık, şakıma ve coşkunculuk safhalarıyla birbirinden farklı üslûp ve edâ ile ötüş ve inlemeleri insanları hiç bir zaman bıktırmadan derinden etkiler. Meşhur Alman besteci Ludwing von Beethoven (1770-1827)’nin VI. Senfoni’si (Kır Senfonisi)’nde bülbülün ötüşünü⁴⁷ bestesine alır. Konuşmalarda; muhtelif müzik aletleri ile bülbül sesinin taklitlerinde; deyim, fıkra ve atasözlerinde; şiirlerin konu, ahenk ve kafiyelerinde hep “bülbül” söz ve kavramı ile ilgili insanlığın anlatım dünyasında zengin izlere sahiptir. Türk Halk ve Divan Edebiyatları da bu izlerle doludur.

Bülbül eski Türk Edebiyatında âşığı temsil eder. Âşık ile mâşuk (seven ve sevilen) arasındaki ilişki mecazen bülbül ile gül arasındakinin aynısıdır. Bülbül âşığın kendisi, canı, gönlüdür. Gülün diken bülbülün ciğerlerini deldiği gibi sevgilinin eziyetleri de âşığın bağırmı deler. Bülbü gülü görünce, âşık da sevgilisine ulaştıca mest olurlar, bayram olur. Bülbül ve âşık niyaz; gül ve

⁴³ M.Çavuşoğlu, a.g.e, s.265.

⁴⁴ H.Tolasa,a.g.e. s.485.

⁴⁵ M.N.Sefercioğlu, a.g.e., s.382.

⁴⁶ İskender Pala, a.g.e., s.75

⁴⁷ *Hayat Ansiklopedisi*, C.2, Hayat Yayınları, İstanbul, 1960, s.698

sevgili naz eder. Nazlar eziyet, belâ ve kanlı gözyaşı doğurur; niyazlar da aksine bunları çoğaltır.

Klâsik edebiyatımızda gül ve bülbül ile şem' (mum) ve pervâne (ateş böceği)'nin temsil edildikleri aşk hikâyeleri teşbih ve temsil yoluyla divanlarımızda ve mesnevilerimizde çokça kullanılmış ve hattâ bunlar hakkında genellikle mesnevi tarzında müstakil eserler vücuda getirilmiştir. Bu hikâyelerden birincisinin⁴⁸ genel olarak maddî aşkı, ikincisinin⁴⁹ de tasavvufî aşkı temsil ettikleri yönünde bir kanaat, araştırmacılar tarafından benimsenmiş görünmektedir. Ancak Yunus Emre'den itibaren ilâhî aşk müterennimi olarak karşımıza çıkan bülbülün, Avnî Divanı'nda da bu hüviyet içerisinde değerlendirilebilecek bir şekilde de işlendiği görülmektedir.

Avnî'nin şiirlerinde bu yöndeki beyitleri genel olarak iki grupta inceleyebiliriz:

Birinci Grupa Yer Alanlar: Yukarıda sözü edilen ve edebiyat araştırmacılarımızın benimsedikleri görüş paralelinde ve teşbih unsuru olarak kullanılan beyitlerdir.

Bâğa servini hırâmân itse ol ruhsârı gül

Na'ra-i bülbülle gülşen şahınna gavgâ düşer

13/5

beytinde sevgilinin seveniyle aynı mekânda karşılaşması veya gül bahçesinde bülbülün gülün yanına gelmesiyle bülbüllerin çılgınlıkları ortalığı bir heyecan, bir mücadele ve bir kavga alanına döndürür, denmektedir.

Her kaçan seyr ide bâğa ol gül-i ra'nâ gelür

Na'ra-i bülbülle bâğuñ başına gavgâ gelür

beytinde güzel bir güle benzeyen sevgili, gül bahçesine geldiğinde bülbüllerin başına çılgık çılgığa belâ ve kavga geldiği söylenir.

⁴⁸ *Bülbülnâme* adıyla ilk eser, İran Edebiyatında Feridüddîn-i Attâr (?-1193) tarafından 333 beyitlik mesnevi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk Edebiyatında Ömer Fuâdî (?-1636), nesir ağırlıktaki eseriyle Birrî (?-1715) ve Münirî (XVII.yy) bülbülnâmeleriyle tanınırlar. Kara Fazlî (?-1564), Gazi Giray (?-1608), Bakâî (?-1594) ve Rıfâî (XVI.yy) gibi isimler de "Gül ü Bülbül" yazarları olarak bilinir ki bunlardan Fazlî'nin eseri 1834'te, Birrî'nin eseri 1844'te eski yazıyla, Rıfâî'nin eseri de 1991'de yeni harflerle basılmıştır.

⁴⁹ İran ve Türk Edebiyatlarında klâsik mesnevi plânı içerisinde meydana getirilen "Şem' ü Pervâne"lerde daha çok tasavvufî eda hakimdir. Divan şairi Ahmed Paşa'nın "Aşk ateşle yanmak lâzım, zira mum ancak yanınca nur verir..." (H.Tolasa, s.415) anlamındaki beytitaşavvuf anlayışının istikameti yönündedir.

İşidüp nâlemi hândân olur ol yâr bulur
Na'ra-i bülbül-ile gonca-i hândân revnağ

beytinde sevgili, bülbülün çığlığıyla şen olan gülen gonca gibi, benim inleyişimle güler, demektedir.

Bülbül ü gül işi nâz-ıla niyâz illâ benüm
Hâşılum dâğ-ı cefâdur lâlezârum var-iken 61/3

beytinde de bülbül yalvarma ile , gül de nazla vakit geçiriyor; benim lâle bahçem varken elde ettiğim şey "cefa"dır... şeklinde yukarıdaki bu dört beyitte Avnî, görüleceği gibi "Gül ile Bülbül" hikâyesinin çerçevesinde bazen bir unsuru, bazen de iki unsuru ele almaktadır.

Görsek ol gonca-lebi çâk-i girîbân iderüz
Gül yüzün yâdına bülbül gibi efğân iderüz 17/1

beytinde o gonca ağızlıyı görünce yakamızı parçalarız ve gül yüzünü anma uğruna çığlık koparıyoruz, derken

17/1

Bahâr-ı 'arîz-ı dilberde tâze güller açılmış
İderse n'ola bülbül gibi 'aşıklar temâşâyı 72/4

beytinde sevgilinin yanağının baharında taze güller açılmış ve aşıklar, bülbül gibi onu seyrederse ne olur ki? diye sormaktadır.

Eger bülbül gibi her niçe feryâd ü figân itsem
Naşîbüm hâr-ı mihnetdür benüm ol gül-'izârumdan 57/2

beytinde bülbül gibi nasıl çılgık koparırsam, o yüzü gül bahçesi gibi olan sevgilimden nasibim, eziyet dikenini ile yaralanmaktadır, demektir. Yukarıdaki son dört beyitte gül ve bülbül teşbihler içinde kullanılmıştır.

Gonca-i ser-beste mektüb eyleyüp gül şâhına
Gülşen içre bülbül ezberler Teressül şâh şâh 07/4

şeklindeki beyitte bülbül, bir kapalı istiare içerisinde Muhammed bin el-Müeyyed el-Bağdâdî'nin et-Tevessül ile't-Teressül isimli eserini ezberletmekte, "Gonca-i ser-beste" de "Gül şâhına" mektup yazmaktadır.

Dili bülbül kılpurdur 'arızuñ üstündeki güller
Beni sevdâ-y-ile başdan çıkarmışdur o kâküller 11/1

beytinde sevgilinin al al olmuş yanağının üstündeki güller, âşığın gönlünü bülbül eylemekte ve sevgilinin kâküllerinin güzelliği de aşığı baştan çıkarmaktadır.

Ağlamaz cân bülbülü şimden girü feryâd idüp
Bağ-ı dilde hüsn-ile bir verd-i handândur Veyis 30/2

beytinde bundan sonra can bülbülü çılgık koparmaz; çünkü Veyis, güzelliğiyle gönül bağında açılıp gülen bir güldür, denmektedir.

Ne 'aceb ağlar ise bülbül-i cân çünki gelüp
Gülüp eğlenmedi ol yüzi gülistân bu gice

beytinde gönül bülbülünün ağlamasına şaşmamalı; çünkü o yüzü gül bahçesine benzeyen sevgili gelip eğlenmedi, denmektedir. Bu beyitlerde "gönül" ve "cân" "bülbül"e; "sevgili", "sevgilinin yanağ"ı ve "yüz"ü de "gül"e benzetilmektedir.

İkinci Gruptakiler: Yukarıdakilerden biraz farklı olarak aşağıdaki dört beyitte ilâhî aşk ile izah edilebilecek bir nitelik bulmak mümkündür:

Yüzün gülzârı şevkından gözüm havzı pür-âb olmuş
İki gözüm kabağı seyr ider anda habâb olmuş

beytinde sevgilinin gül bahçesi gibi olan yüzünün özleminden aşğın göz havuzları sularla dolmuş ve iki gözü de su kabağı misali orada su kabarcığına dönmüş...

Yaluñuz ben degülem gülşen-i küyında hezâr
Gül yüzi yadına bülbül dahı şeydâ olmuş 32/4

beytinde sevgilinin bulunduğu mahalle bir gül bahçesi gibidir ve orada onun gül yüzü için binlerce bülbül de çılgına dönmektedir...

Fenâ riyâzı gül ü goncasından iy ‘Avnî
Nişân virür dil-i şad-çâk ü hırka-i şad-çâk 37/5

beytinde fâni bahçenin gül ve goncasından aşktan dolayı yüz parça olmuş hırka ile yüz parça olmuş gönü, şair Avnî’den işaret vermektedir.

Şeherde bülbüle şordum n’içün feryâd idersin sen
Niyâz eylerem Allâh’a rakîbüñ iftirâsından 69/3

beytinde bülbülün çılgılık koparmasının bir sebebi de rakibin iftirasına uğramamak için Allah’a yalvarmaktır, şeklindeki mânâların ifade edildiği yukarıdaki beyitler, gül ile bülbül sembolleriyle âşğın plâtonik aşk içindeki Allah’a olan bağlılık ve hayranlığını bir takım objelerle dile getirmektedir.

Böylece şair Avnî’nin şiirlerinde on beş yerde “Gül ü Bülbül” sembolik aşk hikâyesine temas edilmektedir.

Şair Avnî'nin yukarıda "Gül ü Bülbül" konusunda incelenen 15 beyit, sonuç olarak şekli, rengi, kokusu ve edebiyattaki taşıdığı anlamlar dolayısıyla "Gül" sevileni (maşuku), Allah'ı ifade ederken "Bülbül" de seveni (aşığı), Avnî'yi ifade etmektedir. O halde "Gül" ile "Bülbül" arasında ifade edilen "aşk", "Allah" ile "Avnî" arasında cereyan etmektedir.

ŞEM' Ü PERVÂNE

Arapça'da sözlük anlamı bal mumu, mum olan "şem" kelimesi, genel olarak yanan mum anlamına gelecek şekilde kullanılır. Zira cazibesine karşı hassas olan ve gece uçuşan böceklerin ışığa kapılarak şem' ateşinde pervâne olup yanarak yok olmaları, büyük aşk macerasının sembolik ifadesidir. Şem', Şark edebiyatında zâlim sevgili timsali olarak kabul edilir.⁵⁰

Farsça'da sözlük anlamı, geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebek, fırlıdak, çark, haberci, kılavuz⁵¹ anlamlarına gelen "pervâne" kelimesi, genel olarak kanatlı küçük bir böcektir ki kendini yakıncaya kadar şem' ile uğraşır durur. Şark edebiyatında pervâne, şem'in yani ışığın âşığıdır ve şuursuzca yanması da aşktandır.⁵²... Pervâne, eski edebiyatta âşık olarak bilinen ve tanınan, hakkında bir takım rivayetler nakledilen bir böcek olup⁵³ aşkı uğruna katlandığı bir çok dert ve maceralardan sonra kendini yakarak feda eden sembolik bir hikâyenin kahramanıdır.

Şem' ü Pervâne alegorik bir aşk hikâyesidir. Bu hikâye ilk defa İran edebiyatında ortaya çıkar⁵⁴, Türk edebiyatında gelişir ve bu alegorik (sembolik) yapısı içinde bir çeşit klâsik bir aşk mesnevisi özelliğini kazanır. Bu mesnevi genel olarak başta münâcât, tevhid, na't gibi bölümleri içerir. Muhtevasında eserin hareket noktası, âşıkların ızdırıp çekerek ilâhî aşkı tatmalarıdır. Masal unsurları ağır basan hayâlî bir hikâyedir. Hikâyenin kahramanlarından olan Pervâne'nin kaderi önceden belirlenmiş ve müneccimlerce söylenmiştir. Bu itibarla hikâye skolâstik ve mistik şark zihniyetinin kaderci bir anlayış çerçevesinde kahramanların Allâh'a olan inançları sonucunda her engel aşılır, her türlü işler başatılır ve arzu edilen mutlu sona ulaşılır.

İran ve Türk edebiyatlarında klâsik mesnevi plânı içerisinde meydana getirilen "Şem' ü Pervâne"lerin ilki İranlı Ehlî-i Şîrâzî (?-1535) tarafından yazılmıştır. Türk edebiyatında ilk "Şem' ü Pervâne" ise Balıkesirli Zâtî (?-1546)'nin eseridir. Bundan sonra Bursalı Lâmiî Çelebî (?-1532)'nin Ehlî-i

⁵⁰ Ahmet Talât Onay, a.g.e, s.398.

⁵¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lâgat*, Ankara, 1970, s.1032.

⁵² Ahmet Talât Onay, a.g.e, s.397.

⁵³ Harun Tolasa, a.g.e, s.316, 348, 136, 148, 212, 227, 493.

⁵⁴ İskender Pala, a.g.e, s.374.

Şîrâzî'ninkinden biraz daha farklı işlenmiş eseri gelir. Türk edebiyatında bu sahadaki üçüncü eser Kalkandelenli Mu'îdî (?-1585)'nindir. Bu hikâyelerde konu kısaca şudur:

Diyâr-ı Rûm (Anadolu) Sultanı Jâle'nin çocuğu yoktur, kendisi de bir hayli yaşlıdır. Çocuğu olması için yıllarca dua eder ve çâre arar. Bir Kadir gecesindeki Şükûfe isimli bir cariyesiyle yaptığı izdivaçtan Pervâne adlı bir oğlu olur. Müneccimler çocuğun talihine bakıp onun Şem' isimli bir kıza âşık olacağını, bundan dolayı yüzlerce dert ve belâyâ uğrayacağını söylerler. Pervâne her çeşit ilim ve hünlerle eğitilip yetiştirilir. Ona Nâsır adlı lalasıyla birlikte oturmak için "Cennetâbâd" adlı bir köşk yaptırılır. Köşk, Kâmil adlı bir ressam tarafından süslenir ve köşkün orta yerinde mükemmel bir kız resmi yapar. Bu kız Çin fağfurunun kızı Şem''dir. Şehzâde Pervâne bu kıza âşık olur ve bütün zamanını resmin karşısında geçirir. Lala Nâsır, durumu Padişah Jâle'ye bildirir. Jâle, oğlunu ava gönderdiği bir sırada bu resmi yok eder. Resmi göremeyen Pervâne hastalanır, yataklara düşer, hiçbir tedavi onu iyileştirmez, aksine delirir ve zincire vurulacak hâle gelir. Pervâne, sihirbaz Neccâr'ın yaptığı tahtadan bir kuşa (ilkel uçağa) binerek Şem'in bulunduğu Çin diyarına uçup Şem''in sarayına iner. Şem' bu sırada havuz başında arkadaşlarıyla oturuyor ve bir seyyahın anlattığı dillere destan olan Pervâne'nin aşk hikâyesini dinliyor. Bu anlatılanlardan Şem', Pervâne'ye âşık oluyor ve bu aşkını ifade edince artık daha fazla sabredemeyen Pervâne ortaya çıkıyor. Böylece maddî olarak ilk defa karşılaşan Şem' ile Pervâne akşama kadar sevişirler. Bu arada yakalanan Pervâne zindana atılır. Zindandan Dâye'nin bir kurnazlığıyla kurtulan Pervâne, şehirde Dellâle adlı bir kadının evinde gizlenir ve bu kadın aracılığıyla Şem' ile gizli gizli mektuplaşır. Şem''in arzusu üzerine Pervâne, annesi vasıtasıyla kızı ister. Çin fağfuru, vezirinin sözüne uyararak bu isteği reddeder. Bunun üzerine savaş olur. Savaştan bir sonuç çıkmaz. Pervâne yeniden Şem' ile mektuplaşmaya başlar. Şem' bir gece Pervâne ile kaçır. Fağfur, Diyâr-ı Rûm'a bir casus gönderir ve casusun Pervâne hakkında gönderdiği iyi bilgilerden sonra fağfur kızının çeyizlerini gönderir ve daha sonra da fağfur ölünce Pervâne, Çin diyarına şah olur ve yıllarca Şem' ile ülkeyi adaletle yönetirler.

"Şem ü Pervâne" üzerinde önemli çalışmalardan biri de⁵⁵ Zâtî (1471-1546)'nin "Şem ü Pervâne'si" hakkında yapılan çalışmalardır.

Çağlar açıp çağlar kapayan büyük bir kültür ve medeniyet dünyasının seçkin bir şahsiyeti olarak Fatih Sultan Mehmed, şiirlerinde bu güzel sembolik şark hikâyesine de iki güzel beytiyle işaret etmektedir.

⁵⁵ Günay Alpay, Zâtî ve Şem ü Pervâne'si, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.11, İstanbul, 1961, s.129-142.

“Sâki'nin ay (gibi parlak) yanağının ışığı ve şarabın mutluluğu bana aydınlık olarak yeter, muma ihtiyacım yok...” şeklinde nesre çevirebileceğimiz:

Yeter çerâğ baña şem'a ihtiyâcım yok

Fürûğ-ı mâh-ı ruḥ-ı sâkî vü şafâ-yı şarâb

05/3

beytinde “mum, çıra, ay, yanağın parlaklığı, şarabın mutluluk verici görüntüsü, ve hâli, mumun ışığı” gibi hep ışık, aydınlık, nur ve mutlulukla ilgili ifadeler bize şem', çerağ, pervâne, cân, gönül, yanmak, aşk ifadelerini hem doğrudan doğruya, hem de dolaylı olarak tedâif ettiriyor. Bu da “Şem' ü Pervâne” hikâyesinin ta kendisidir.

“Avnî ! Madem ki o sevgili vuslatın mumunu gelip yakmadı; (öyle ise) sen yürü, bu gece ayrılığın ateşine yan!” şeklinde nesre çevirebileceğimiz:

Vuşlatı şem'ini çün yakmadı ol yâr gelüp

Fürkati nârına 'Avnî yûri sen yan bu gice

69/6

beytinde “vuslat, şem', yakmak, yâr, gelmek, ayrılık ateşi, yanmak, gece” gibi ifadeler de yine *Şem'ü Pervâne* hikâyesinin çerçevesinde mütalaa edilebilmektedir.

Edebiyattaki *Şem ü Pervâne* hikâyesine iki beyitle atıfta bulunan Avnî, Allah aşkını temsil eden İslâm inancı ve imanının dünyada kendisine kâfi geleceğine inanır. Bu inancın ışığı, ayrılığın ve zulmetin tarlasında vuslat için yanmaya yeterlidir.

II. Dinî Kahramanlık Hikâyeleri

KISSA-İ HAMZA

Kıssa-i Hamza yahut *Hamzanâmeler* adıyla kaleme alınan ve anlatılan hikâyeler, Hz.Peygamber'in amcası ve süt kardeşi olan⁵⁶ konu kahramanı Hz.Hamza'nın Müslümanlar arasındaki menkıbevî hayat hikâyesinin destanlaşmış anekdotlarıdır.

⁵⁶ TDV, a.g.e., *Hamzanâme*, C.15, s.516.

İslâmî edebiyatın ortak konularından biri olan *Hamzanâmelerin* genel olarak işledikleri ortak konu, duygu, düşünce, hayâl ve unsurlar ile genel bakış ve anlayış tarzı şöyledir:

Hız. Hamza, orta boylu, heybetli, güçlü, haysiyetli, şerefine düşkün, kahraman, merhametli, haksızlığa tahammülü olmayan, akrabalarına bağlı, oku mükemmel atan, pehlivan⁵⁷, kılıcını çok iyi kullanan, ata çok iyi binen⁵⁸, adeta manevî bir güç gibi hatırı sayılır, kıymetli⁵⁹ ve mert bir yiğitti. Böyle bir şahsiyet Müslüman olduktan sonra Müslümanlar kuvvetlenmiş, İslâmiyet daha çok ilgi ve alâka uyandırmıştır. Böylesine bir şahsiyet olan çöllerin aslan avcısı Hız.Hamza'nın Müslüman olmadan evvel ve Müslüman olduktan sonraki hayatı, halk arasında dillere destan olmuştur. Bilhassa Uhud Savaşı'ndaki büyük cesaret ve kahramanlıkları sonucu şehit olmasından sonra Hız. Hamza ile ilgili anlatılanlar, Araplar arasında destanlaşmaya başlayarak meddahların ve 'Kussas' denilen şifahî Arap hikâyecilerinin önemli konularından biri hâline gelmiştir. Bu hikâyeler giderek yazılı metinler hâline gelirken İranlılar bunlara bazı unsurlar ekleyip geliştirmiş ve Türkler de onlara daha çok dinî bir özellik ve seçkin değerli motifler kazandırarak zenginleştirmişlerdir.

Bu hikâyeler, Arap halkı arasında "Esmârü'l- Hamza", "Sîretü Hamza"; İranlılarda "Dâsîtân-ı Emîr-i Hamza", "Kitâb-ı Rumûz-ı Hamza", "Sîretü Hamza" ve Türklerde de "Hamzanâme"ler olarak isim almış ve bu ifadelerle şöhret bulmuşlardır.

Bir iddiaya göre ilk defa Hız.Hamza hakkında Hız.Peygamber 'in hikâyecisi Sâhib-i Rûmî, bir "Hamzanâme"⁶⁰ tertip etmiştir. Daha sonra Ebu'l-Me'âlî bunları genişleterek altmış cilde çıkarmıştır. Farsça'daki nüshalardan biri "Sâhib-ı kırannâme" adıyla bilinen ve 1663'te bu konuda yazılmış olan önemli eserlerdendir. Hız. Hamza'nın kahramanlıkları, Halife Hârûnu'r-Reşîd'e isyan eden İranlı Hamza b. Abdullah Sind'in kahramanlıklarıyla karıştırıldığına da rastlanmaktadır. Böylece bu maceralar Sünniler ve Şiilerce de ilgiyle okunmuştur. Hamzanâmeler hakkında bir çok yerli ve yabancı araştırmacılar çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu hususta Abdullah Uçman'ın makalesine⁶¹ ve Nurettin Albayrak'ın ansiklopedi maddesine⁶² daha fazla bilgi için bakılabilir.

Kıssa-i Hamza yahut Hamzanâme, yukarıda belirttiği gibi Hız. Hamza'nın efsaneleşmiş hayat olaylarını anlatan hikâyeleri içerir. Bu

⁵⁷ TG-YRA, a.g.e., C.8, s.287.

⁵⁸ Bulvar G., *Ansiklopedik İslam Sözlüğü*, İstanbul, 1987, s.115.

⁵⁹ İskender Pala, a.g.e., s.171.

⁶⁰ Evliyâ Çelebî, *Seyahatnâme*, Haz. Reşat Ekrem Koçu, C.1, İstanbul, 1943, s.525.

⁶¹ Abdullah Uçman, *Hamzanâmeler*, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.4, İzmir, 1991-93.

⁶² Nurettin Albayrak, *Hamzanâme*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul, 1997, s.516-517.

hikâyelerde Hz. Hamza'nın maceraları, yiğitlikleri, savaşları işlenirken onlara halk kültürünün ve folklorunun bir çok malzemeleri de eklenmiş, bu durum Arap, İran ve Türk kültür ve folklorunda birbirinden farklı biçimlerde şekillenmiş, ayrıca buna benzer başka "Hamza"ların anekdotları da işin içine girmiş, anlatana göre de belli zihniyetlerden etkilenmiş olarak ortaya çıkan bu hikâyeler, Hz. Hamza'yı yer yer lejander bir şahsiyet hâline getirmektedir. Her şeye rağmen bilhassa İslâm dünyasında asırlarca zevkle okunmuşlar, Fars ve Türk edebiyatlarında da ayrıca anonim Hamzanâmeler de ortaya çıkmıştır. Onlar zengin, karmaşık ve bazen de mükerrer olayları ihtiva etmekte; dilden dile yayınları değişmektedir. Hindistan'da minyatür sanatkârlarına malzeme olmuş, İngilizce'ye (1892), Bengal, Cava, Tamil ve Malezya dillerine de tercüme edilmiştir. Bu hikâyelerin asırlarca Türkler arasında itibar görmesi, Türk'ün millî karakterine, benliğine ve sahip olduğu zihniyete uygun oluşlarındanır. Hemen hemen bütün hikâyelerin özünde İslâm dinine karşı büyük bir alâka ve sevgi, cihat, kahramanlık, yiğitlik, cesaret, dürüstlük, daima zayıftan yana olma ve iyilik yarışı ile fedakârlığı işlenen ana temalardır. Türk dilinde Hamzanâmeler 14. asırda Şair Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî (?-1412) tarafından yazıya geçirilerek meydana getirdiği "Hamzanâme"si orduda, yeniçerilerde, sınır boyu kalelerinde, Osmanlı kıraathanelerinde olmak üzere çok okunmuş ve anlatılmıştır. M. Fuad Köprülü'ye göre Hamzanâme'lerde birbirini takip eden 200 civarındaki hikâyede tarihî gerçeklerden uzak, çok değişik ve Kaf Dağı gibi hayâlî mekânlarla gerçek mekânlar; cin, peri gibi varlıklarla müşahhas kişiler ve Hz. Hamza'nın hiç gitmediği Rum, Seylan, Orta Asya, Çin gibi ülkeler yer yer geçmekte olan unsurlardır⁶³. Evliyâ Çelebî'ye göre Hamzavî'nin *Hamzanâmesi* 360 cilttir. Ancak Türk kütüphanelerinde bilinen 69 cildi (cüz) bulunmaktadır. Muhtemelen bir kısım defterler kaybolmuştur. Klâsik Halk edebiyatımızdaki bu *Hamzanâmeler* üzerinde yapılmış olan son araştırmalardan⁶⁴ biri de Kültür Bakanlığı'mızın yayınları arasında bulunmaktadır.

Asırlar boyu Kıssa-i Hamza'ların böylesine ilgi ve itibar gördüğü bir cemiyette 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed bile şiirlerinde bunlara temas ederek onların dünyaya yayılan destan olduklarını örnek olarak almakta ve dillere destan olan sevgilinin güzellikleriyle onları paralel tutmaktadır. Şair Avnî sevgilisine bu açıdan da bakarak:

"Ey mükemmel güzel ve la'1 dudaklı şirin sevgili! (Senin) güneş (gibi güzellik)in(i), (dünyaya yayılan) Hz. Hamza'nın yiğitlik ve kahramanlık hikâyeleri gibi dünyaya destan ederiz" şeklindeki duygusunu

⁶³ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, C.I, İstanbul, 1989, s.202.

⁶⁴ Lütfi Sezen, *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Mihrüñ iy hüsn-i bedî' ü leb-i la'l-i şîrîn

Kıssa-i Hamza gibi 'âleme destân iderüz

29/3

beyti ile verirken "Hamzanâme" yerine "Kıssa-i Hamza" tabirini kullanmaktadır.

Bu ifade Farsça bir izafet terkibi olup bir yerde (29/3) ve son çekim edatı olan "gibi" ile bir kelime grubu halinde kullanılmaktadır.

Önceleri sapık yolda iken sonra İslâmiyete inanarak Peygamberimizin getirdiği ilâhî nizam uğruna destanlaşmış bir hizmet veren Hz. Hamza'nın aşkı da ilâhîdir. O bir sevendir ve maşuku da Allah'tır. Hz. Hamza hangi aşka mensupsa şair Avnî de aynı aşka mensuptur. Burada sevilen "Bir"dir ve onun yoludur. Bu yüzden böylesine sevenlerin dünya hayatı destan olmalıdır, inancı vardır.

III) İdealist Didaktik Hikâyeler

GÜLİSTAN

Gülîstan, İran edebiyatının ünlü yazarlarından Şirazlı Şeyh Sadî (?-1292)'nin nesir ve şiirle karışık olarak yazdığı ahlâkî ve didaktik⁶⁵ bir eserdir. Gülîstan Sadî'nin en meşhur eseri olup makame (nutuk söyleme) tarzında⁶⁶ yazılmıştır. Salgurlu hanedanından⁶⁷ Atabeg Ebubekir'e sunulan bu eser (1258); münacaat, na't, Ebubekir'in övgüsü ve sebab-i te'lif konularında yazılmış, bir önsözle sekiz bölüm (bab)'den meydana gelmektedir.

Osmanlı kültürü içinde yıllarca medreselerde de Farsça öğreniminin temel kitabı olarak kullanılan Gülîstan, yazıldığı tarihten itibaren büyük rağbet gördüğünden dünya kütüphanelerinde⁶⁸ birçok yazma nüshası ile matbaanın İslâm dünyasında kurulup faaliyete başlamasıyla yüzlerce baskısı meydana getirilmiş, Şark edebiyatının dünya çapında üne sahip klâsik bir eseridir⁶⁹. Gülîstan, ilk defa Türkçe'ye Kıpçak şivesiyle Seyf-i Sarâyî tarafından (1391), Çağatay şivesiyle İsbîcâbî tarafından (1398) tercüme edilmiştir. Ayrıca Osmanlıca ile birçok araştırmacı ve yazar (Şahidî İbrahim Dede, Sûdî-i

⁶⁵ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul,1999, s.157.

⁶⁶ Cemal Kurnaz, Türkiiden Gazele, Ankara,1997, s.157.

⁶⁷ TDV,a.g.e, C.14, İstanbul,1996, s.240.

⁶⁸ TG-YRA, C.17, İstanbul,1994, s.170.

⁶⁹ Zamanımızda "Gülîstan" hakkında en son çalışmalardan biri de Gülîstan Tercümesi-Gül Suyu- Niğdeli Hakkı Eroğlu'nun Türkçesi ile Azmi Bilgin ile Mustafa Çiçekler'in hazırladığı Risale, İstanbul,1996'da yayınlanan eserdir.

Bosnevî, Hevâyî, Şeyhülislâm Esad b. Saadeddin, Aysî Mehmed Efendi, Ahmed Saib ve İzzet, Mehmed Said Efendi, Tayyâr, Kilisli Rifat...) *Gülistan* eseri hakkında önemli çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan biri Feridun Nafiz UZLUK tarafından neşredilen (Ank. 1954) nüshanın tenkitli metniyle dizinini 1967 yılında doçentlik tezi olarak yayınlanan Ali Fehmi Karamanlıoğlu hazırlayıp *Gülistan*'ın tercümeleri, dil özellikleri⁷⁰ gibi konularda eserin akademik inceleme ve değerlendirmesini yapmıştır. *Gülistan*, G. Gentius tarafından Lâtinçe'ye (1651), Andre du Ryer tarafından Fransızca'ya (1634), Frederich Ochenbach tarafından Almanca'ya (1635), Stephan Sullivan tarafından İngilizce'ye (1774), Gh. de Vincentus tarafından İtalyanca'ya (1873), J. V. Diusberg tarafından Felemenkçe'ye (1654), A. Kazimirski Biberstein tarafından Lehçe'ye (1876), Eugenil Eduardoviç Bertheis tarafından (1922) Rusça'ya tercüme edilmiştir. Biz burada *Gülistan*'ın ilk tercüme edildiği dillerden birer örnek verdik. Bu konuda yapılan yüzlerce tercüme bir yana, sadece Batı dillerindeki *Gülistan* tercümeleri için Abdülgafur Revan-ı Ferhâdî, II. 175-196'ya bakılabilir.

Bir önsöz ve sekiz bölümden meydana gelen *Gülistan*'ın birinci bölümünde 40 hikâye içinde hükümdarların hâl ve hareketlerini, ikinci bölümünde 48 hikâye içinde dervişlerin ahlâkını, üçüncü bölümünde 29 hikâye içinde kanaatin faziletini, dördüncü bölümde 13 hikâye içinde susmanın faydasını, beşinci bölümde 21 hikâye içinde aşk ve gençliği, altıncı bölümde 8 hikâye içinde takatsizlik ve ihtiyarlığı, yedinci bölümde 17 hikâye içinde terbiye ve eğitimin önemini, sekizinci bölümde Sadî'nin bir iddiacı ile zenginlik ve yoksulluk konusunda 113 küçük pasajdan hikmet, öğüt, lâtife, tembih, terbiye, ibret, şikâyet, vaaz... gibi konulardan oluşan âdâba uygun güzel ve hikmetli bir sohbet tartışmasını hikâyecilik üslubu ile nükteler, Arapça ve Farsça şiirler, ayetler, hadisler ve atasözleriyle süsleyerek secili bir üslupla anlatmaktadır. Bütün bölümler sıralanıp birbirleriyle bağlantıları kurulurken mensur ve manzum kısımlar arasında bir sebep, ilgi, nispet sağlanmış; fikirler, duygular, hayâller ve olaylar kısa ve açık bir şekilde ustaca aralarında irtibatlandırılmıştır.

Bugüne kadar yedi buçuk asırlık bir ömre sahip olan Sadî'nin "*Gülistan*"ı bütün dünya edebiyatının zirve eserlerinden biridir. Sayısız insana, yere ve konuya malzeme olmuş, destanlaşmış şaheserlerden biridir. Şairin biri şu mükemmel beyti boşuna mı söylemiştir?

⁷⁰ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Seyf-i Sarayî'nin Gülistan Tercümesi'nin Dil Hususiyetleri*, *Türkiyat Mecmuası*, C.XV, İstanbul, 1968, s.75-126 (Bu makale daha sonra tıpkı basımla kitap olarak, İstanbul, 1978, Ankara, 1989).

Andelîb-i zâr-ı berg-i gülle tekfîn etdiler
Bir Gülistân beytini kabrinde telkîn etdiler

Böylesine klâsikleşmiş, destanlaşmış ve ünü dünya edebiyatına yayılmış bir eserin değerini 15. yüzyılda farketmiş bulunan büyük dâhi ve cihan padişahı şair Avnî elbette “Gülistan”ı “sevgili” ile irtibatlandırıp ona şiirinde de hak ettiği yeri verecekti.

Avnî şiirinde: “Ey Avnî! Gülistan’ın bablara (bölümlerle) parlaklık bulması gibi sevgilinin yanağı da ayva tüyleri ve “ben” ile şeref bulur” şeklinde nesre çevirebileceğimiz

Haft ü hâl-ıla bulur ‘Avnî ruh-ı yâr şeref

Bāblarla nitekim buldı Gülistān revnāk

36/7

Avnî, sevgilisinin yüzünü Gülistan adlı kitaba ve tevriyeli olarak gül bahçesine ve onun yüzündeki ayva tüyleri ve bablara (kitap bölümü ve gül bahçesi içindeki tarhlara) benzetmektedir.

Gülistan, gül bahçesi anlamına gelen ve Şeyh Sâdî’nin ünlü eserinin adı olan bu kelime şiirlerde bir yerde (36/7) ve nominatif halde kullanılmaktadır.

Şırazlı Şeyh Sâdî’nin Gülistan’ında asıl amaç, toplumdaki her kademedeki bütün insanları bilgilendirmek, geliştirmek, ahlâken de yetiştirip İslâm inancına göre mükemmel insan hâline getirmektir. Bu mükemmellik İslâmiyetin kendisidir. İnsanoğlunun gelişme safhaları İslâm inancı ile parlayıp şeref bulur. Avnî bu duygu ve düşünce ile Gülistan’ı telmih yoluyla kullanmaktadır.

SONUÇ

Şair Avnî’nin şiirlerinde geçen ve klâsik şark edebiyatının ortak konularından olan edebî hikâyeler muhtelif alan ve zamanlarda birbirlerinden farklı varyantları olmalarına rağmen temellerindeki ana ekseninde bir birlik ve bütünlük bulunur. Bu birlik ve bütünlük doğu insanının skolâstik ve mistik anlayışından gelmektedir. Verilmek istenen mesajlar, topluma kazandırılmak istenen hayat anlayışı ile giderek insanlığın değişme, gelişme ve mükemmelleşmesine yapılmak istenen katkılar, asırların geleneğinden gelen

ana gayelerdir. Onun için herhangi bir şair ile bir şair padişah arasında ortak konular karşısındaki psikolojik tavır ve anlayış fark etmemektedir.

Leylâ vu Mecnûn'da "Mecnûn" ne ise; Ferhâd ü Şîrîn'de "Ferhâd" ne ise; Şah u Gedâ'da "Gedâ" ne ise; Gül ü Bülbül'de "Bülbül" ne ise; Şem' ü Pervâne'de "Pervâne" ne ise aşk konusunda şair Avnî de bir çeşit odur. Bunun yanında şair Avnî'nin sevgilisi de Leylâ'dan, Şîrîn'den, Şah'tan, Şem'den farklı sayılmaz. Diğer yandan "Kıssa - i Hamza" ile "Gülistân"da anlatılan didaktik ve idealist hikâyelerdeki kahramanların ideal çizgi ve vasıfları şair Avnî'de de aynıdır. Veya en azından tezat teşkil etmezler. Üç kıta üzerinde bir cihan padişahı olan, Türkçeyi mükemmel kullanan, kaynaklarda on dil bildiği yazılan Fatih Sultan Mehmed'in "Cihanın ona dilenci olduğu bir padişahın kölesiyim..." (18/1) sözü ile "Dünyanın büyük bir padişahı olarak feleğin güneşine nur saçan bir padişahın kölesiyim..."(23/1) anlamlarındaki sözleri, buradaki tespitimizi ortaya koyar. Avnî'nin bütün şiirleri üzerinde yaptığımız doktora tezi çalışmasında şunu gördük:

Şair Avnî sahip olduğu yüce edep ve ahlâk anlayışı içinde zarif ve nâdîde duygularla bezenmiş bir mânâ ve aşk şairidir. Şiirlerinde dile getirdiği yüce aşk duygusu her şeyden önce "aşk - ı ilâhî" ve "aşk - ı peygamberî"dir. O, şiirlerinde "Fâtih" değil, "Avnî"dir. Bu temel duygu onun İslâm imanı ve tasavvuf anlayışı ile eşdeğerdedir. O, şiirlerinde ne söylemişse âyet, hadîs, kânûn, deyim, atasözüne dayanır; böylece şiirinin kültür temellerini Kur'an, Hadîs, Siyer, Kıssa - i Embiyâ, Tarih, Coğrafya, Destan, Matematik, Astronomi, Felsefe, Tasavvuf, İslâm İnancı, Tıp, Edebiyat, Eğitim, Dil ve Sanat dallarının üzerine kurar.

Klâsik edebiyatımızın usta ve önemli şairlerinden olan Avnî'nin şiirlerinde geçen konu, duygu, düşünce, kavram ve varlık tabakaları arasında yer alan "edebî hikâyeler" bu incelememizde ele aldığımız bir konu olmuştur. Bunlarla ilgili bir tasnif yapılarak şair Avnî'nin kültür, sanat, edebî estetik anlayışı ile duyarlılığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- AYMUTLU, Ahmet, **Fatih ve Şiirleri**, İstanbul, 1959.
 ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, **Necati Bey Divanı'nın Tahlili**, İstanbul, 1971.
 DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1970.
 EROĞLU, Niğdeli Hakkı, **Gülistan Tercümesi-Gül Suyu- Haz.Azmi BİLGİN- Mustafa ÇİÇEKLER**, İstanbul, 1996.
 EVLİYÂ ÇELEBİ, **Seyahatname**, Haz. Reşat Ekrem Koçu, C.I, İstanbul, 1943.

- HAYAT ANSİKLOPEDİSİ**, C.2 , İstanbul, 1960.
- KABAKLI, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, C. 2, İstanbul, 1972.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, "Seyf-i Sarayı'nın Gülistan Tercümesi'nin Dil Hususiyetleri", **Türkiyat**
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Edebiyat Araştırmaları**, 2 C. İstanbul, 1989.
- KURNAZ, Cemal, **Türküden Gazele**, Ankara, 1997.
- KUT, Günay, "Zâfî ve Şem ü Pervâne'si", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.11, İstanbul, 1961, s.129-142.
- Mecmuası**, C.XV, İstanbul,1968, s.75-126 (Bu makale daha sonra tıpkı basımla kitap olarak, İstanbul, 1978, Ankara,1989).
- ONAY Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, İstanbul, 1996.
- PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul,1999.
- REŞİT, Muzaffer-OCAKLI, Nermi, **Divan Şiiri Antolojisi**, Varlık Yay., İstanbul, 1969.
- SEFERCİOĞLU, M.Nejat, **Nev'î Divanı'nın Tahlili**, Ankara,1990.
- TARLAN, Ali Nihad, **İslam Edebiyatında Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Doktora Tezi, No:1, 1922.
- TARLAN, Ali Nihat, **Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnûn Hikâyesi**, Ankara, 1959.
- TİMURTAŞ, Faruk K., **Şeyhî'nin Husrev ü Şîrîn'i**, İstanbul, 1968.
- TOLASA, Harun, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Ankara, 1973.
- TÜR-DAV, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, İstanbul, 1985.
- TÜRKİYE DİYANET VAKFI, **İslâm Ansiklopedisi**, C.6, 12, 14, 15, 19, İstanbul, 1992, 1995, 1996, 1997,1999.
- UÇMAN, Abdullah, "Hamzanameler", **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, C.4, İzmir, 1991-93.
- ÜZGÖR, Tahir, "Edebiyatımızda Gül Redifli Şiirler", **Bir Dergisi**, İstanbul, 1995, s. 277-292.
- ÜZGÖR, Tahir, "Fuzûlî'ye ve Gül Kasidesi'ne Dair", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.8, İstanbul, 1997, s.535-576.
- ÜZGÖR, Tahir, "Fuzûlî'yi Anlamak", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 3, Konya, 1997, s. 87-101.
- ÜZGÖR, Tahir, **Fehim-i Kadim Divanı**, Ankara, 1991.